

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR

LANDI BALÁZS ZOLTÁN

FELELŐSSÉGBEN GONDOLKODVA

*A JOGELLENESSÉG, MINT MAGATARTÁS-MÉRTÉK ESZMETÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE
A SZERZŐDÉSEN KÍVÜL OKOZOTT KÁROKÉRT VALÓ FELELŐSSÉG KÖRÉBEN*

Ph.D. értekezés

TÉZISFÜZET

Témavezető: Harmathy Attila, MTA tagja

Budapest, 2014

I. Alapvetés

A szerződésen kívül okozott károkért való polgári jogi felelősség megállapításának vannak bizonyos közös és az egyes nemzeti jogrendszerekben is kivétel nélkül megtalálható előfeltételei, amelyeknek fennállását valamennyi – általános és speciális – felelősségi alakzat esetében vizsgálni kell. Ezeknek a tényállási elemeknek - mind az általános, mind a speciális felelősségi alakzatok esetén - elengedhetetlen a fogalmi és dogmatikai tisztázottsága, ellenkező esetben nemcsak az adott felelősségi alakzat szabályozása és az annak alapján kialakuló joggyakorlat nyithat meg tévutakat, hanem maga a felelősségi rendszer egészének felépítménye, de legalábbis az abba vetett jogalkalmazói bizalom is megrendülhet.¹

A doktori értekezés a deliktuális felelősséget megalapozó jogellenesség fogalmi, dogmatikai és kodifikációs átváltozásait mutatja be a magyar jogtudományban. Ennek különös aktualitást ad az 1061/1999. (V.28.) Korm. határozattal módosított 1050/1998. (IV.24.) Korm. határozat nyomán elindult, majd a 1129/2010. (VI.10.) Korm. határozatot követően elfogadott és 2014.március 15-én hatályba lépett 2013.évi V. törvény, mellyel érdemben befejeződött a Ptk. kodifikáció. Tizenöt év távlatából már-már feledésbe merült, hogy az indulásánál „beismerték” a közreműködő jogtudósok a vétkesség eredetileg erkölcsi kategóriájának Gustav Radbruch által találóan „verschämte Zufallshaftung” -gá való (meg)hasonulását, és javasolták a polgári jogi kártérítési felelősséget „őszintébb alapokra helyezni”.²

Igaz ez annál is inkább, hogy a 20. század második harmadától szinte mindegyik iskolateremtő civilista a kártérítési felelősség körében mérette meg magát, s olthatatlan, nyugvópontra nem jutó tudományos vággyal törekedtek egységes felelősségi rendszert alkotni. Eközben pedig, érdekes módon, ezek a kutatások elszakadnak a polgári jog egészétől, annak rendszerétől. Csak és csupán a vizsgált felelősségi problémákra koncentrálnak, nem reflektálnak sem a polgári jog egészének, sem az általános alapelvek dogmatikájára és szellemiségére. Mindezt már Schwarz Gusztáv megelőlegezi a századfordulón: „A divó magánjogi rendszernek egyik ineleganzciája az, hogy a dologi jogokat tartalmuk szerint, a kötelmi jogokat pedig tényalapjuk szerint csoportosítja: pedig kétféle beosztási alapot

¹ Vö.: „Az „Őrzök”, mindenekelőtt a Ptk. alkotóinak legjobb igyekezete ellenére elszegényedett ugyanis a polgári jogi dogmatika. A nagyon leegyszerűsödött (túlzás nélkül mondhatjuk: primitívvé vált) magánjogi forgalom szükségyszerűen maga után vonta a dogmatikai megoldások árnyalatainak eltűnését, a kontúrok elhalványulását. Évszázadok óta ismert és alkalmazott jogi fogalmak éle csorbult ki, vált nem egyszer igénytelen jogszolgáltatás áldozatává.”, in: VÉKÁS LAJOS: Az új Polgári Törvénykönyv elméleti előkérdései; hvgorac; Budapest, 2001; 199.

² Az új Polgári Törvénykönyv koncepciója, *Magyar Közöny*, 2002/15.sz; (II.kötet) 151.o.; ZLINSZKY JÁNOS: Indokolt javaslat a Ptk. felelősségi fejezetéhez; in: *Magyar Jog*, 8/2001

ugyanegy rendszerben használni nem szabad.”³. A kérdés tehát, hogy fel kell-e, fel szabad-e áldozni egy egységes felelősségi rendszer reményében a polgári jog rendszerének - szintén remélt és magasabb rendű - egységét? Sőt, nem marad-e csupán öncélú minden kísérlet ezen áldozat kierőltetésére és meghozatalára, ha valóban és őszintén belátjuk a kézenfekvő alapokat, ti.: a kártérítési kötelelemnek nincs és nem is lehet egységes helye a rendszerben, mert az mind szerződésből, mind szerződésen kívül, mind egyéb tényekből származhat, s mint ilyen a polgári jog rendszerének majd minden részére szerteágazik és ezáltal maga is szerteszorítottatik.⁴ Schwarz Gusztáv szerint a „kártérítési kötelelem e tarkán elszórt tényalapjai között kettő van olyan, mely elvinek és általánosnak mondható: az egyik a szerződés vagyis kárvállalás, a másik a károkozás.”⁵.

A felelősség mindezen belső szerkezeti sajátosságát Marton Géza - a felelősség általános elemzésénél, mint kérdést és választ határozza meg. Elméletének alapvetése, hogy a felelősség és a kötelelem között kettős és kölcsönös kapcsolat áll fenn: „egyrésről a kötelelem fennállta szempontjából meghatározó az a tény, hogy szankcionálva van jogi úton (azaz a tény, amelyet „felelősségnek hívunk”), és másrésről a felelősség ezen őt megelőző kötelelemnek köszönheti létét és tartalmát.”⁶. Azaz a felelősség nem „autonóm fogalom”, hanem kiegészítő meghatározása egy előző fogalomnak, a kötelelem fogalmának. Ezt pedig mechanikusan továbbgondolva eljutunk a felismerésig: ahány tényalap, annyi kötelelem, ahány kötelelem, annyi felelősség.

Ezen az „elvinek és általánosnak” gondolt ponton húzták meg tehát a felelősségi elméletek saját önkorlátozásukat a 20. században, melyet elsőként talán éppen Schwarz Gusztáv fogalmazott meg a károkozás körében, hogy ti. „Vétkesnek kell-e lennie a károkozásnak vagy elegendő-e, és mikor, a vétlen is?”. Ennek büvkörében írt Marton Géza, Eörsi Gyula, de Mádl Ferenc, Harmathy Attila és Sólyom László is. Ugyanígy fogalmaz összefoglalóan Földi András is: „A kötelezettség és a sérelem közötti felelősségalapító összefüggést a jogalkotó alapvetően objektív és szubjektív alapon tételezheti. A polgári jog tulajdonképpen ma is a dolus, a culpa lata, a culpa in concreto, a culpa levis és a custodia fogalmával operál. Úgy véljük, hogy e felelősségi alakzatok rendszerbe foglalására, bármennyire is divatjamúltnak

³ SCHWARZ GUSZTÁV: Ujabb magánjogi fejtegetések; Politzer Zsigmond és Fia kiadása; Budapest, 1901; 217.

⁴ Vö.: „Egységes kártérítési jogról (kártérítési felelősségről) beszélni álszentség volna, hiszen az egyetemen a történeti alapok és szabályozási rendszerek mellett a hatályos jog (jogszabályok és bírói gyakorlat) megismertetése a feladat. Nem illeszthetjük önkényesen egységes rendszerbe azt a joganyagot, amely jelenleg sem a tárgyi jog szabályai alapján, sem pedig elméletileg – legalábbis kártérítési felelősség alapját tekintve – nem képez egységes rendszert.”; CSEHI ZOLTÁN: Gondolatok a kártérítési jog polgári jogi szabályainak oktatásáról; in: CSEHI ZOLTÁN: Diké kísértése – Magánjogi és kultúrtörténeti tanulmányok; Gondolat Kiadó; Budapest, 2005; 293.

⁵ SCHWARZ: i.m. 218.o.

⁶ MARTON GÉZA: A polgári jogi felelősség; TRIORG Kft; Budapest, 1993; 11.pont

számít, jobb híján ma is az objektív (tárgyi) és a szubjektív (vétkességi) felelősség megkülönböztetése a legalkalmasabb.”⁷.

A kutatásunk nem jut el a felelősség ezen mélységéig, ugyanis megtorpan a károkozás előszobájában, a jogellenesség – polgári jog egészének dogmatikájára és szellemiségére reflektáló – fogalmánál, amelynek vizsgálata (megértése: „mérése” és „korlátozása”) - feltételezésünk szerint - egyfajta sajátos magatartás-mérték formális felállítását teszi szükségessé, vagy pontosabban fogalmazva: egy már létező és gazdagon árnyalt magatartás-mérték őszinte és nyílt beismerését, „kicsorbult élének újraköszörülését” várja el a polgári jog tudományától.

II. A módszertanról

II.1. Az összehasonlító jog, jogtörténet és jogszociológia triumvirátusa

A dolgozat alapvetően a polgári jogi felelősséggel foglalkozó magyar jogelméleti, jogtudományi műveket, valamint ezek mellett a kapcsolódó jogalkotási kísérletek, tételes jogi törvények és törvénykönyvek megoldási javaslatait elemzi az összehasonlító jog eszközeivel és módszerével, mégpedig időrendben, lineárisan haladva, átfogva a hazai jogfejlődés ötszáz évét a Hármaskönyvtől az új Polgári Törvénykönyvig.

Természetesen az összehasonlító jog jogtörténettől való elhatárolását nehezíti, hogy a jogtörténet tulajdonképpen – bár nem tudatosan – szintén a jogösszehasonlítás módszerével dolgozik, amikor a régi korok jogrendszereit vizsgálja, így nem véletlen az sem, hogy a modern összehasonlító jognak is döntően jogtörténészek voltak a megalapozói.⁸ Nyilvánvaló tehát, hogy a két tudomány megkülönböztetése nem a vizsgálódás módszerén, hanem annak tárgyán alapul: a jogtörténet az elmúlt korok „vertikális jogösszehasonlítását” célozza meg, míg az összehasonlító jog a jelenkor minél teljesebb „horizontális jog-összehasonlítását” kívánja nyújtani. A jelen dolgozat bár alapvetően a magyar jogfejlődés eszmétörténeti áttekintését adja, mégis gyakran a jelentős német, svájci, osztrák vagy éppen szovjet magánjogi hatásokra figyelemmel implicite összehasonlító jogi kitérőket tesz.

A jogi etnológia hasonlóan szoros kapcsolatban áll az összehasonlító joggal. A XIX.században – a tudományos és technikai fejlődés következtében megváltozott gondolkodásmód nyomán – uralkodóvá vált az objektív törvényszerűségek gondolata,

⁷ FÖLDI ANDRÁS: A másért való felelősség a római jogban; Rejtjel Kiadó; Budapest 2004; 94.

⁸ KONRAD ZWEIGERT – HEIN KÖTZ: Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrechts; Tübingen, 1971

melynek első képviselője Charles Darwin⁹ volt. Az általa felfedezett törvényszerűség („az életért vívott küzdelem”) gondolatát elsőként Herbert Spencer próbálta a társadalomtudományok területén alkalmazni. A jog világában, Bachofen és Maine honosította meg ezt az irányzatot az etnológiai jogtudomány elindításával. Ennek alapgondolata az, hogy léteznek objektív törvényszerűségek, melyeket az ember nem befolyásolhat, csak felismerhet és amelyek egyetemes érvényűek, azaz minden népre kiterjednek.¹⁰ Ha tehát e megkerülhetetlen folyamat – „előrehaladás a status –tól a contractus felé”¹¹ – egyes állomásait körülhatároljuk, akkor megkapjuk azokat a „stációkat”, melyeket minden egyes népnek érintenie kell. Így a primitív népek joga, a fejlettebb társadalmak múltjával mutat hasonlóságot. Koschaker szerint, a tipikus és az atipikus faktorok ismeretében az a jogösszehasonlítás feladata, hogy a tipikus faktorok kihangsúlyozása mellett elősegítse a primitív népek jogfejlődését.

A dolgozat 6.fejezete az eszmetörténet magas absztrakciós szintjét - járulékos veszteség gyanánt, formálisan megtöri ugyan, de tartalmilag - mintegy összekapcsolja a jog (és erkölcs) érvényesülési közegével, ti. az előírt magatartási-mértéket követő vagy éppen azt megsértő jogalkalmazókkal, vagyis a laikus jogérzet alakulását vizsgálja az összehasonlító jog, a jogtörténet és a jogszociológia eszközével. Itt is ki kell emelnünk, hogy a jogszociológia és az összehasonlító jog mindenekelőtt az összehasonlítás, mint módszer alkalmazásában, illetve a gyakorlat orientáltságában mutat hasonlóságot. Amíg azonban a jogszociológia az egyes jogintézmények kialakulásának, ill. megszűnésének háttérben megbúvó társadalmi, gazdasági, vagy pszichikai okokat keresi, addig az összehasonlító jog valamely jogi szempont alapján állítja egymás mellé a különböző jogintézményeket. Másként megfogalmazva: a különbség az, hogy a jogösszehasonlítás során felmerülő kérdésekre az összehasonlító jog a jog világában mozogva keresi a választ („Wie sollte es sein?”), addig a jogszociológia a jog érvényesülésének (avagy nem érvényesülésének) közegébe lép ki („Was für dieses konkrete

⁹ CHARLES DARWIN: Journal of researches into the geology and natural history of the various countries visited by H.M.S.Beagle, under the command of Capt.Fitzroy R.N. from 1832 to 1836., London, 1839., (magyar fordításban: Egy természettudós utazása a Föld körül; Kossuth Könyvkiadó; Budapest, 1996); és az ennek alapján elkészült mű: A fajok eredetéről; London, 1859

¹⁰ Vö.: „[...] ezek a szabályok benne élnek a társadalom ezreinek lelkében, személyes egyéni meggyőződését formálják, erkölcsi, vallási vagy jogi szempontok egyaránt és hatalmas súllyal hatnak így, mind az egyén meggyőződésére, aki e társadalom tagja, mind az elkövetkező nemzedékek meggyőződésére is. E tagok nem tudják egyszerűen elvetni ezeket a szabályokat, gyakran követik azokat öntudatlanul és egész szolgálai módon is, mint saját erkölcsi, vallási vagy jogi meggyőződésüket, bár az a pozitív normák rendszeréből alakult ki abban a társadalomban, amelyben élnek, és amelynek elválaszthatatlanul tagjai.”; in: MARTON: i.m. 7.pont

¹¹ HENRY MAINE: The Ancient Law; J.M.Dent & Sons and E.P.Dutton & CO.; Oxford, 1861

Problem [...] unter den besonderen sozialen und wirtschaftlichen Bedingungen dieses Raumes und dieser Zeit die angemessene Lösung ist?“).¹² A kérdőíves, jogtörténeti előzményekkel bíró vizsgálat és annak eredménye elementáris erővel mutatja fel, mennyire is összefügg a jogi fogalmaink gazdagsága avagy éppen azok „kicsorbult” állapota és a jogpolitika-jogalkotás tárgyi jogot tudatosan és tervezetten befolyásoló tevékenységének hatékonysága.

II.2. Magatartás-mérték, mint tertium comparationis - hipotézis vs. tézis

Mind a horizontális, mind a vertikális jogösszehasonlítás folyamatában – amit gyakran a hazai, vagy éppen regnáló jogi megoldással – avagy éppen a hazai megoldás hiányával - való elégedetlenség motivál – a hazai (aktuálisan vizsgált/bíralt) jog az összehasonlítandó – comparandum – jog és a külföldi (jogtörténeti előzmény) az összehasonlított – comparatum – jog. A hazai és a külföldi jogon kívül még szükség van egy harmadik tényezőre is, ez a tertium comparationis, ami Jescheck megfogalmazásában a „kapcsolódási pont módszeres funkciója”. A magyarázat nyilvánvaló: csak azt van értelme összehasonlítani a jogban, aminek ugyanaz a feladata, ami ugyanazt a funkciót látja el. Ez az ún. funkcionalitás. A funkcionalitásnak, mint az összehasonlító jog módszeres alapelveinek, két oldala van. Az első az a felismerés, hogy az egyes közösségek – a társadalmi, szokási, vallási, történelmi (stb.) különbözőségeik ellenére is – ugyanazokkal a problémákkal kerülnek szembe a jog területén, amely kihívásokra más és más módon felelnek meg. A funkcionalitás másik – ún. „negatív” – oldala pedig – az előző felismerés gyakorlatban való alkalmazhatósága érdekében – azt a követelményt támasztja a jogással szemben, hogy a probléma tisztán funkcionális vizsgálata folyamán rázza le magáról a saját jogrendszerének fogalmi, dogmatikai és egyéb bilincseit. Mindemellett a jogösszehasonlítás során figyelemmel kell lenni a jogéletet befolyásoló olyan körülményekre is, mint a szokás, a történelmi hagyomány, a morális értékrend és egyéb jogon kívüli tényezők. Természetesen amikor a dolgozatban áttekintett félezer év alapvetően más és más jogi-, gazdasági-, államszervezeti- és társadalmi kulturális-rendszereinek összehasonlítását, de legalább is elemzését tűztük ki célul, kizárólag a fenti értelemben vett funkcionalitás alapján állunk, így már kiindulásképpen szükséges rögzíteni, hogy a magatartás-mérték alapjául nem jelen korunk jogi kultúrája és felelősség definíciója alapján értett jogi értékelés szolgált. A jogellenesség, mint magatartás-mérték alatt tárgyaljuk valamennyi olyan jogi értékelést kiváltó körülményt, amely alapvetően a régmúlt korok jogi-,

¹² ZWEIGERT – KÖTZ: i.m .42.

gazdasági-, államszervezeti- és társadalmi kulturális-rendszereiben érdemben kapcsolódtak az emberi magatartás, mint jogviszonyokat létesítő, módosító jogi tény méréséhez, megítéléséhez. Így – különösen a vizsgált időszak első évszázadaiban – keveredik a bona fides, a honeste vivere, az aequitas, vagy éppen a cselekvő és a cselekmény jogi és nem jogi értékelése. Vizsgálódásunkból kiderül, hogy „[...] a polgári jogi felelősség társadalomontológiai alapja: az alternatív választás lehetősége. A szubjektum hibája abban van, hogy a rossz alternatívát választotta. És teljesen mindegy, hogy ezt szándékosan, gondatlanul, vétkesen stb. tette, ha megvolt a lehetősége a választásra, ha másként is cselekedhetett volna, akkor felelős. A polgári jogi kártérítési felelősség megállapításának kiindulási pontja: a károkozás ténye. De a felelősség alapja annak a jogi normának a megsértése, amely a károkozást tiltja, tehát a jogellenesség. Így a felelősség problémája a vétkességről egy egészen más síkra terelődik át: nevezetesen nem arról van szó, hogy a károkozás hibás, vétkes volt, hanem arról, hogy a jogalany megsértette a károkozás tilalmának szabályát, s volt-e lehetősége annak elkerülésére, azaz választhatta-e a jogszerű magatartást, azt, hogy nem okoz kárt. Amennyiben a jogszerű és a jogellenes alternatívája közötti választás lehetősége fennállt, a jogellenes cselekedetért a jogalany felelős.”¹³. Kutatásunkban a magatartás-mérték ezen választás „mikéntjének” – funkcionalitás szempontján álló – jogi (erkölcsi) megfelelője, jelzője, vagyis „mértéke”.

Ennek egyenes következménye az is, hogy a jogtörténeti és eszmetörténeti összehasonlítás rendszere kellően szellős, ti. hogy a különböző, de funkciójuk szerint összehasonlítható jogi megoldásokat a főbb fogalmak alatt össze lehessen foglalni. A kutatásunk egyik megelőlegezett eredménye ugyanis éppen abban a felismerésben áll, hogy a jog és különösen a magánjog – mint kutatási tárgy – a nemzeti sajátosságokból fakadó eltérések ellenére sincs kötve a nemzeti korlátokhoz. A különböző nemzetek és korok jogrendszerei megoldásainak puszta összevetése azonban még nem jogösszehasonlítás, az csak ezután kezdődik. Ha ugyanis a kutatás kimerülne a különböző jogi megoldások felsorakoztatásában, akkor az – Binder szavaival élve – semmivel sem lenne több, mint építőkövek öncélú összegyűjtése, hogy aztán hasznavehetetlenül egy halomban heverjenek. A jogösszehasonlítás elengedhetetlen része tehát a vizsgálódások eredményeinek kritikai szemléletmóddal és a jobbítás szándékával való feldolgozása, mert az összehasonlító jog elsődlegesen a jogtudomány megismerését szolgáló módszer és nem a konkrét jogtalálás útja.

¹³ PESCHKA VILMOS: A kártérítési felelősség morális és etikai kiüresedése; in: *Ius Privatum Ius Commune Europae, Liber Amicorum Studia ferenc Mádl Dedicata*; ELTE ÁJK; Budapest, 2001; 217.

Ez a funkcionalista szemlélet lendítette át kutatásunkat a jogellenesség, mint emberi magatartás-mérték hipotéziséből, a jogellenesség, mint emberi magatartás-mérték tézisébe, átíelve az egymástól oly távoli jogi kultúrák és fogalmi rendszerek közötti valóságos különbségeket, lehetővé téve, hogy belefeledkezzünk az emberi magatartás-mérték fogalmába. Így láttatni tudjuk, hogy a magyar jogtudomány és joggyakorlat több évszázadra visszatekintő, még tévedéseiben is gazdagító példatárát adja az értelmezési kísérleteknek.

Az pedig csak külön – gyakorta a sorok között átsejlő - gyümölcse vizsgálódásainknak, hogy bár hangsúlyozottan nem volt célkitűzésünk a polgári jogi deliktuális felelősség egészének vizsgálata, csupán annak egyik – talán mindeddig legkevésbé kutatott - tényálláselemét, a jogellenességet vizsgáltuk, mégpedig annak fogalmi, dogmatikai és kodifikációs különbségeire figyelemmel, mégis mind az áttekintett időszak terjedelme, mind a feldolgozott jelentős magyar jogi irodalom, mind a polgári jogi deliktuális felelősség tényálláselemeinek szoros egymásrataltsága okán egyúttal a felelősségi jog egésze, vagy még pontosabban megfogalmazva: a felelősségben gondolkodás jogi természete bontakozott ki a maga szellemi és jogi-technikai gazdagságában. És ez, már önmagában is megbecsülendő, értékes eleme jogi kultúránknak, amit nemcsak tudatosan, hanem öntudattal kellene értenünk és használnunk. Ehhez kívántunk értekezésünkkel mi is hozzájárulni.

III. A kutatás megállapításai és azok hasznosítási lehetőségei

III.1. Felelősségben gondolkodva – felelősségben kodifikálva

Talán nem véletlen, hogy a felelősségi gondolat tételes jogi áttekintésének keretén belül tárgyaltak és a Kísérletek a laikus jogérzet kipuhatólására a tárgyi felelősség kérdéseiben¹⁴ című tanulmány között érdekes átfedések figyelhetők meg. Marton Géza már az ősjogban érvényesülő Kausalhaftung – Erfolgshaftung kapcsán is – Jhering és Hippel írásaira hivatkozással¹⁵ – kifejti, hogy a primitív ember számára a „szándékolatlanul ütött seb is éppúgy fáj, mint a szándékolt, „[...] Ha ez a mozzanat idővel mégis okoz némi különbséget, az csak onnan van, hogy bizonyos tapasztalat után a primitív ember is rájön arra, hogy a cselekvőnek akarati magatartása annyiból őt is érdekli, hogy az akarat cselekvésénél az

¹⁴ MARTON GÉZA: Kísérletek a laikus jogérzet kipuhatólására a tárgyi felelősség kérdéseiben; Miskolc, 1932

¹⁵ MARTON: i.m. 34. pont

előidézett jó vagy rossz behatás ismétlődésére lehet számítani, akaratlanul nem, tehát az első nagyobb jót vagy nagyobb rosszat jelent rá nézve, mint a másik.”. Ugyanakkor a nevezett tanulmányban Marton Géza – a primitív ember mintájára – a laikus embert vonja hasonló vizsgálat alá. A kérdés itt is ugyanaz: szubjektivista-e, vagy objektivista a laikus ember a felelősség felfogásában. A rendkívül szellemes – német összehasonlítási alappal is bíró – vizsgálódás eredménye elgondolkodtató. Míg a büntetőjog vonatkozásában a laikus ember „megmaradt” az ösztönszerű, vallásos, morális alapon álló, így döntően szubjektivista felelősség felfogása mellett, addig a magánjogi kérdések vonatkozásában a válaszadók ösztönös, romlatlan jogérzete a tárgyi felelősség imponáló fölényét eredményezte. Kellően indokolt és jogos tehát a kérdésfeltevés: miért nem aknázza ki e gondolatot a magánjog tudománya és a tételes jog?

Történt mindez nyolcvan évvel ezelőtt.

Eltelt harminc év, melyben „össze zsúfolódott” egy világégés, a szovjet jog és ideológia térhódítása, Marton Géza halála és Eörsi Gyula polgári jogi felelősség elméletének előtérbe kerülése; majd megszületett a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959.évi IV. törvény.

Történt mindez ötven évvel ezelőtt.

Eltelt húsz év, az ország első érvényes és hatályos polgári jogi törvénykönyvének első húsz éve. Kialakult a bírói joggyakorlat, majd megjelentek az első, polgári jogi felelősség kérdéseivel foglalkozó monográfiák, melyek többségében már egyöntetűen a polgárjogi felelősség „végjátékáról”, „hanyaglásáról”, „haláláról” olvashatunk.¹⁶ És elhangzott egy kérdés: „A rendszer, amiben hitt (ti. Marton), ma is érvényesül lényegében a magyar gyakorlatban és elméletben. Kérdéses, hogy meg fog-e valósulni, s hogy meg kell-e valósulnia.”¹⁷

Történt mindez harminc évvel ezelőtt.

Eltelt újabb húsz év, és a világban lejátszódó változások a 80-as évektől kezdődően Magyarországon is felszínre hozták a bíróságokat próbára tevő felelősségjogi, kártérítési, kárelosztási problémákat. Az 1989–90-es fordulattal pedig egyfelől a már látens módon meglévő további problémák lepleződtek le, másfelől a nehézségek megsokasodtak.¹⁸ Így

¹⁶ Az új Polgári Törvénykönyv koncepciója; *Magyar Közöny*, 2002/15.sz.; (II.kötet) 148

¹⁷ ZLINSZKY JÁNOS: Marton Géza, a civilista; in: *Tanítványok Marton Gézáról*, szerk.: Hamza Gábor; Budapest, 1981; 51.

¹⁸ Az új Polgári Törvénykönyv koncepciója; *Magyar Közöny*, 2002/15.sz.; (II.kötet) 148

többek között az utóbbi tíz évben szinte nem volt található (!) bírósági határozat, amely a károkozó sikeres kimentésével zárult volna.¹⁹

Nyolcvan év, három teljes emberöltő telt el azóta.

Vajon elővehetjük-e ma, nyolcvan év elmúltával Marton Géza monista tárgyi felelősség elméletét anélkül, hogy megvizsgálánánk annak „érvényesülési közegében” bekövetkezett változásokat? Milyen hatással²⁰ lehetett az elmúlt nyolcvan év, döntően a vétkesség individualista felfogásán alapuló szubjektív (vétkes) felelősség főszabálya által uralt szabályozása a jogi felelősség tudatra, és annak részeként az emberi magatartás-mértékre? Vajon ugyanúgy építhetünk-e Marton Géza saját kísérletén alapuló, nyolcvan évvel ezelőtti tanulmányában kimutatott és a tárgyi felelősség imponáló fölényét eredményező „romlatlan” jogérzetre? Végző soron: „Szubjektivista-e vagy objektivista a laikus ember a felelősség felfogásában? – ez volt az a kérdés, amely okán megismételtük Marton Géza kísérletét. Ezzel kapcsolatban álljon két észrevétel:

- A) Az új Polgári Törvénykönyv Konceptiója Negyedik Részének bevezetőjében olvashatjuk, hogy: „Grosschmid Béni száz évvel ezelőtt megfogalmazott formulája, hogy ti.: „A kártérítési jog alapvetően ma is a bíraskodás problémája.”, napjainkban fokozott mértékben igaz. Legalábbis ez a probléma az eltelt száz évben nem kisebbedett, sőt, a probléma a törvényhozó problémájává vált.”²¹ Álláspontunk szerint ennél többről van szó, ugyanis a felelősségi és a kártérítési jog önmagában egy „szemlélet”, amely sokatmondóan jellemzi az érvényesülési területén élő társadalmat. Látjuk, hogy egyes országokban (államokban) már a társadalom működőképességét fenyegeti a kártérítési jog újabb „fejlődése”. A kártérítési jog problémája ezért mindannyiunk, a társadalom egészének problémája.
- B) A fenti kísérlet azt mutatja, hogy indokolt, de legalábbis tanulságos volna hasonló jellegű – a laikus jogérzet, a jogtudat állását és alakulását kutató – felmérést végezni nagyobb körben. „A jog tömören: maga az ember. Az ember ősi igénye a joghoz, amelyet odaítélt neki a természet. Ha az emberiségnek sikerül majd érdemességét bizonyítani, akkor örökbe kapja a jogot. Az igazit, ami a szívben van és a Bibliában: Ne lopj! Ez... jog. Ne ölj... Ne kívánd... a te felebarátodét... Ma sincs külön... És ha ez a kódexekből a szívekbe íródik... az lesz az igazi jog...” (Rejtő Jenő) /sic!/. De addig is, és azt

¹⁹ Uo. 153.

²⁰ Vö. Sólyom Lászlónál: „értékek devalvációja”, vagy Erdő Péternél: „a túlzott jogpozitivizmus és a jogbiztonság módfeletti hangsúlyozása a jog igazságosságának rovására ellenhatásként egy fajta kijózanodáshoz vezetett”

²¹ Az új Polgári Törvénykönyv koncepciója; *Magyar Közlöny*, 2002/15.sz.; (II.kötet) 148.

megkönnyítve a „szívekhez közelebb állót” kell a törvénykönyvekbe beemelni, aminek egyetlen biztos, kézenfekvő módja: a laikus jogérzet feltárása, mint ahogy azt Marton Géza is tette.

III.2. Megszüntetve megőrizni a magatartás-mértéket

Dolgozatunkban nem kívántuk, nem is kívánhattuk a felelősségi elméletek és rendszerek egészének vizsgálatát elvégezni, csupán áttekinteni a károkozás előszobájában a jogellenesség – polgári jog egészének dogmatikájára és szellemiségére reflektáló – fogalmát, dogmatikai és kodifikációs különbségeit a magyar (polgári) jog fejlődésében. Vizsgálatunk 1514.évi Tripartitum bemutatásával indult, és a 2014.március 15-én hatályba lépő Ptk. elemzésével zárult. Ötszáz év szerves, tudatos építkezésének, és egyúttal páratlan véletlenek, összecsengések és szétfejlődések hatásait, részben elméleti, részben gyakorlati fejleményeit mutatta be.

A jogellenesség, mint magatartás-mérték fejlődése, mint bemutattuk, nem lineáris, de gyakran még csak nem is nyomon követhető; hol a bona fides fogalmából tör elő, hol a kárelosztás iránti ösztársadalmi igény hatalmas szikláit alatt tűnik el bűvópatak módjára.

Nincs tehát semmiféle fejlődés? De igen, van.

A magatartás-mérték az idő múlásával, mint a városok is, valahogy mindig gyarapodott, önmagából azonban mindig is fenntart valami „ismeretlent”, ha másra nem is, akkor gondoljunk csak a dolgozatunkban – a vizsgált témára való koncentráció okán – is csak érintőlegesen tárgyalt jogági jogellenesség függetlenségére. Vagyis egyfelől ismeretlen marad, másfelől mégis megismerjük és kiigazodunk rajta. Nem mi alapítottuk, nem mi jósoltuk meg a polgári jogi felelősség rendszerében való szükségességét. De nem ismerjük evilági „tervezőit” sem, talán nincs is neki. Az említett jogtudósok csak a tárgyalt törvénytervezetek kidolgozói, de nem végrehajtói.

A különböző korok szabályait sorra véve tisztelettel, ugyanakkor kritikus szemmel próbáltuk meg kifejtetni álláspontunkat. Ezt azonban nehezítette, hogy a jogellenesség szabályozásában keveredő rend és rendetlenség (mondhatnánk: a jogalkotó jogi műveltségének és műveletlenségének egyvelege) folytán kevés az olyan elem, mely minden vitán felül áll.

Ma már elmondhatjuk, hogy a „műveletlenség” hosszú és töredezett korszakának vége, másfelől az sem lehetséges, hogy elhárítva a feladatot megfutamodjunk. Meg kell próbálni, fel kell tehát vállalni a szabályozást, a jogellenesség, és ezen keresztül a deliktuális felelősségi

rendszerhez fűződő meggyőződéseink érvényre juttatását, akár annak tudatában is, hogy tévedéseket követhetünk el.

A jogellenesség, mint magatartás-mérték ugyanis – mint azt az ezzel kapcsolatos jogelmélet és joggyakorlat is mutatja – egyszerre „tervezett” és „természetesen növekvő, fejlődő” jogintézmény.

Létjogosultsága és jelentősége mind a magánjog tudományát, mind a magánjog gyakorlatát tekintve vitán felül áll. A jövőre nézve minden más állítás a futurizmus körébe tartozna, hiszen a múltba tekintve nem ismerhetjük a jövő generáció jogalkotóit (tervezőit) és (a „természetes fejlődéséért felelős”) jogalkalmazó/jogot nem alkalmazó embereit; a múlt pedig már megmutatta, hogy a jogellenesség, mint magatartás-mérték sem örökös részese a szintén nem örök és változatlan jogrendnek.

Itt idézzük fel Subosits István²² egy – kiadásban meg nem jelent – kéziratának részletét, melyet Ő a fogalmak saját tudományterületén való eluralkodásáról írt, s melyet jelen írás mottójául is választottam: „Egy-egy tudomány szakszókészlete nem válhat hermeneutikai kérdéssé, az értelmezés tudományává, már csak azért sem, mert végső fokon nem a szavak következtében tökéletesednek a dolgok, hanem a dolgok következtében a szavak. Mielőtt tehát szavakat használnánk, az értelmükbe kell belefeledkeznünk.”.

Vajon belefeledkeztünk-e már az emberi magatartás-mérték fogalmába? Igen. A magyar jogtudomány és joggyakorlat több évszázadra visszatekintő, még tévedéseiben is gazdagító példatárát adja az értelmezési kísérleteknek. Vajon hasznosítottuk-e ezen eredményeket a fogalmaink tökéletesítésére? Igen, de csak részlegesen. Végül: vajon meghagyjuk-e magunknak a fogalmaink további tökéletesítésének lehetőségét a kodifikációt követően, ha azokat jelen tartalmukkal és pontosított (szűkített) nyelvi megjelöléssel bízzuk a jogalkalmazás további hermeneutikai kísérletezésére, hogy azokat ugyanezen fogalmi koordinátarendszerben és fogalmi készlettel értelmezze és fejlessze tovább? Reméljük igen, mert hiszen – amint azt szintén megmutatta már a jogtörténet – egyetlen kódex sem lehet „csak a hatályos jogot konzerváló törvénytű, de épp úgy nem akarhat mindenáron forradalmian újítani ott is, ahol az élő jog gyakorlata már tartósan bevált megoldásokat alakított ki. Aurea mediocritas!”²³, ami akár még ösztönzőleg is hathat a jogintézmények, s általuk a fogalmi készletünk mihamarabbi tökéletesítésére.

²² Subosits István (1929–2009), a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola Fonetikai és Logopédiai Tanszékének alapító tanszékvezetője, főiskolai tanár

²³ VÉKÁS: i.m. 28.

S legvégül: hogyan lehet „megszüntetve megőrizni” a jogellenesség, mint emberi magatartásmérték, s általa közvetve a felelősség és kártérítés céljait a megváltozott körülmények között? Lord Atkin úgy érezte, hogy az agyontechnicizált joggal szemben csakis egy általános erkölcsi parancs alapján tud alternatívát állítani. „Ítélete a felelőségről, a kötelező gondosságról és határaitól ugyanis bibliai nyelven szól. A „szeresd felebarátodat” parancsának többszörös transzformációjával jut el az ésszerűen előrelátható károkért való felelősség kimondásához.”²⁴.

IV. A doktori értekezés témakörében írt tanulmányok jegyzéke

1. Landi Balázs: Kártérítés és sérelemdíj (a szólás- és a médiaszabadság tükrében); In A személyiség és a média a polgári és a büntetőjogban – az új Polgári Törvénykönyv és az új Büntető Törvénykönyvre tekintettel – könyvfejezet; MTA BTK; Budapest, 2014; terjedeleme: 183.000 nn
(kézirat - várható megjelenés: 2014.III.negyedév)
2. Landi Balázs: A jogellenesség, mint a deliktuális felelősség tényálláselemének jelentősége és jelentés-változásai Grosschmid Béni, Zachár Gyula és Kolosváry Bálint elméleti írásaiban; In: Koltay András, Landi Balázs, Pogácsás Anett (Szerk.): Ünnepi kötet Lábady Tamás 70. születésnapja alkalmából; Szent István Társulat; Budapest, 2014; terjedeleme: 71.713 nn
(kézirat - várható megjelenése: 2014.III.negyedév)
3. Landi Balázs: A személyiségsértés szankciórendszerének sajátosságai a polgári jog rendszerében - történeti visszatekintéssel; In: Jogtudományi Közlöny LXIX:(2); 93-104.o.
4. Landi Balázs: A jogellenesség, mint emberi magatartásmérték változásai a magánjogban a 19.század második felétől a századfordulóig; In: Pogácsás Anett (Szerk.): Quaerendo et Creando; Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapja alkalmából; Szent István Társulat; Budapest, 2014; 361-382.o.

²⁴ SÓLYOM LÁSZLÓ: Mít szabad és mit nem? in: *Valóság*, 1985/8

5. Landi Balázs: Veszélyes üzemnek minősülhet-e a temető? - avagy az egyedi kárfelelősségi esetek mennyisége átcsoportosítható-e a fokozott veszéllyel járó tevékenységért fennálló felelősség minőségébe; In: Csehi Zoltán - Raffai Katalin (Szerk.): Állam és magánjog - Törekvések és eredmények az Európai Unió joga, a nemzetközi magánjog, polgári jog, és polgári eljárásjog keretében; Pázmány Press; Budapest, 2014; 149-160.o.
6. Landi Balázs: Kik támogatják a jog a polgári jogi felelősség körében? - avagy valóban érvényesül-e a magánjogi deliktum elve?; In: PÁZMÁNY LAW WORKING PAPERS 31; Budapest, 2012; 1-19.o.
7. Landi Balázs: A jogellenesség mint emberi magatartásmérték történeti kezdeményei: Fogalmi, dogmatikai és kodifikációs különbségek a szerződésen kívül okozott károkért való polgári jogi felelősség körében; In: Csehi Zoltán, Schanda Balázs, Sonnevend Pál (szerk.): Viva vox iuris civilis: Tanulmányok Sólyom László tiszteletére 70. születésnapja alkalmából; Szent István Társulat; Budapest, 2012; 456-498.o.
8. Landi Balázs: A jogellenesség mint emberi magatartásmérték egyes kérdései a deliktuális felelősség körében; in: Fuglinszky Ádám, Klára Annamária (szerk.): Európai jogi kultúra: megújulás és hagyomány a magyar civilisztikában; ELTE Eötvös Kiadó; Budapest, 2012; 257-273.o.
9. Landi Balázs: Fekete-fehér; igen-nem; avagy kísérlet a laikus jogérzet kipuhítására a polgári jogi felelősség és a kártérítési jog egyes területein; In: Harmathy A (szerk.): Jogi tanulmányok: 2002; ELTE Állam- és Jogtudományi Kar; Budapest, 2002; 177-198.o.